

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 22 • sayı / issue: 2 • kiř / winter 2022

Ricâl Tenkidinde Teâruz: Râvî'nin Tevsik ve Tekzib'i Özelinde

The Contradictory in Rijal Criticism: On The Alleging on Narrator as Trustworthy and Liar

İsmail Kurt

Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assist. Prof., Artvin Çoruh University, Faculty of Theology, Departman of Hadith
Artvin / Türkiye

ismailkurt@artvin.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-9873-9369>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1186537

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 09.10.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 30.11.2022

Published / Yayın Tarihi: 30.12.2022

Cite as / Atıf: Kurt, İsmail. "Ricâl Tenkidinde Teâruz: Râvî'nin Tevsik ve Tekzib'i Özelinde". *Marife* 22/2 (2022): 739-758. <https://doi.org/10.33420/marife.1186537>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

<https://marife.org/tr/>

Ricâl Tenkidinde Teâruz: Râvî'nin Tevsik ve Tekzib'i Özelinde

Özet

Bu çalışma, haklarında hem tevsik hem de tekzib ifadesi bulunan raviler üzerinden söz konusu tearuzun muhtemel sebeplerini ortaya koymayı amaç edinmektedir. Bu sebeple İbnü'l-Cevzî'ye (öl. 597/1201) ait ed-Duafâ ve'l-metrûkîn adlı kitapta yer alıp yalancılıkla nitelenmiş yüz kişi rastgele tespit edilmiştir. Rical kitapları esas alınmak suretiyle söz konusu örneklem grubu hakkında diğer münekkitlere ait değerlendirmelere de ulaşılarak öncelikle tearuz oranı tespit edilmiştir. Yaptığımız incelemeler neticesinde bu oranın %12 olduğu tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle yalancı olduklarına dair herhangi bir ifadeyle nitelenen yüz râvînin, %88'i hakkında herhangi bir tevsik ifadesi tespit edilmemiştir. Söz konusu netice, cerh-ta'dîl değerlendirmelerinde hâkim olan tutarlılığa işaret eden bir bulgudur. Bununla birlikte tespit edilen tearuzun incelenerek gerekçelerinin ortaya konulması da gerekmektedir. Rical tenkit faaliyetlerinin değişik zaman ve muhtelif mekânlarda oluşması dikkate alındığında söz konusu tearuzu açıklayacak çeşitli gerekçeler ortaya konulabilir. Bu gerekçelerden ilki; hoca-talebe ilişkisidir. Bu ilişki uzun süreli birlikteliği gerektirmekte olup öğrencinin hocasını daha yakından tanınmasına imkân vermektedir. Onu yakından tanımayan bir kimse tarafından yalancılıkla nitelenen herhangi bir râvî, uzun süre yanında bulunup hakkında daha geniş bilgiye sahip olan öğrencisi tarafından tevsik edilebilmektedir. Teâruzun varlığı hakkında dile getirilebilecek ikinci husus ise tenkitte aşırılıktır. Özellikle itikadî farklılıklar yer yer herhangi bir râvînin yalancı sayılmasına sebep olabilmektedir. Bir başka gerekçe de râvînin güvenilir ya da yalancı sayılmasına dair kanaat ortaya koyan kimsenin, rical tenkit sahasındaki yetkinliğiyle alakalıdır. Münekkit olmayan ya da rical tenkidinde değerlendirmeleri dikkate alınmayan kimseler diğer münekkitlerin kanaatleriyle tam olarak çelişki halinde olan görüşler ortaya koyabilmişlerdir. Muhaddislerden bir kısmı birçok meşakkate katlanmak suretiyle farklı coğrafyalara rihleler gerçekleştirmişlerdir. Gittikleri coğrafyaya yabancı olma, özellikle çok uzun mesafeler katetme ve rihle faaliyetinin geniş bir zaman gerektirmesi gibi hususlar, bu yolculuklar esnasında bilgi elde etme ve onu muhafaza etmeyi doğrudan etkilemektedir. Dahası ihtilafa sebep olan kişi, tenkide konu olan râvî ile aynı şehir/bölgeden değilse bu ihtimal daha da belirgin hale gelmektedir. Çünkü herhangi bir râvînin öncelikle kendi beldesinde yaşayan münekkitler tarafından daha iyi tanınması tabii olan bir durumdur. Râvînin yaşam öyküsündeki değişim de hakkında birbirleriyle çelişik değerlendirmelerin yapılmasına sebep olabilmektedir. Özellikle yaşam öyküsünün bir kısmına şahit olan bir münekkit ile söz konusu râvînin bütün hayatını gözlemleyen ve ondaki değişim üzerinden değerlendirmede bulunan başka bir münekkit arasında ihtilaf söz konusu olabilmektedir. Tevsik-tekzib tearuzunda tenkidin kapsamı da işaret edilmesi gereken bir durumdur. Tenkide konu olan râvînin rivayetlerinin incelenmesi ve bu inceleme sonucu hatalı rivayetlerin kaynağına dair ortaya konulan bulgular aslında onun aceleyle tekzib edildiğini ve öncesinde var olan yalancılık suçlaması karşısında bir tearuza sebep olduğunu gösterebilmektedir. Bir başka ifadeyle şayet eleştiriyeye konu olan ravinin rivâyetleri yeterli derecede incelenmeseydi yalancılık dışı kusurlar tespit edilemeyecek ve böylelikle ilgili râvî hakkındaki yalancılık iddiası daha güçlü olacaktı. Ancak hem hakkında dile getirilen tevsik iddiası hem de rivayetlerindeki problemin başkasından kaynaklanma ihtimali aslında söz konusu râvînin yalancı olamayacağına işaret etmektedir. Netice itibarıyla oransal olarak aşırı bulunmasa da rical tenkidinde değerlendirmede bulunan bazı münekkit/kişilerin diğer münekkitler karşısında, yalancılıkla nitelenen râvîler hakkında tearuza düştükleri görülmektedir. Genel olarak râvîler hakkındaki çelişkili değerlendirmelerin var olmasının nedeni, ictihad farklılığı, rical tenkit değerlendirmelerinin çeşitli zaman ve mekânlarda gerçekleşmesi ile ilgilidir. Yalancılıkla nitelenmiş raviler hakkında tespit edilen ittifak oranı dikkate alındığında cerh-ta'dîl faaliyetlerinin tutarlı bir şekilde gerçekleştiği de ifade edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ricâl tenkidi, Tevsik, Tekzib, Çelişki.

The Contradictory in Rijal Criticism on the Allegations Against Narrator As Trustworthy And Liar

Abstract

This article aims to reveal the possible reasons for the contradictory over the narrators who have been described both as liar and thîqa. For this reason, one hundred narrators described as liars in the book called al-Đu'afâ wa-l-matrûkîn belonging to Ibn al-Jawzî (d. 597/1201) were randomly determined. Firstly, the disagreement rate was determined by reaching the evaluations of other critics about the sample narrator group in question. This rate is 12% according to our findings. In other words, we did

not see any evaluation about 88% of those narrators described as being liars indicating that they were *thiqa*. The ratio shows the consistency prevailing in the evaluations of *al-Jarh al-Ta'dil*. However, the existing contradiction also needs to be interpreted. Considering the fact that *rijal* criticism activities occur in different times and places, various arguments can be said to explain the reasons of the contradictory in question. The first one is the teacher-student relationship. The relationship requires long-term togetherness and allows the student to get to know his teacher better than others. A teacher accepted a liar by someone who does not know him closely may be qualified as *thiqa* by his student. The second point about the existence of contradiction is the exaggeration of criticism. Particularly, the differences in creed could cause any narrator to be considered as a liar from time to time. Likewise, the competence of the critic who has an evaluation on the trustworthy or lying of the narrator in this field is also an important issue. The ones who were not accepted as critics or whose opinions were not taken into account in the *rijal* criticism were able to reveal conflicting views with the famous critics. Some of the *muhaddiths* have travelled (*rihla*) to different territories by enduring many hardships. Issues such as being a stranger to the places they travelled, the very long distance travelling and the need for the long term accommodation directly affected the acquisition and preservation of evaluation about transmitters during the journeys. Moreover, that possibility becomes even more evident when the person causing the conflict is not a fellow countryman of the narrator, the subject of criticism. Because it is natural for any narrator to be better known, first of all, by the critics living in his own town. The change in the narrator's life story may also cause contradictory evaluations about him. Conflict is inevitable between the critic witnessing a part of his life story and another critic observing the whole life of the narrator and evaluating his changes. It should also be said that the scope of the criticism is important in the *thiqa-liar* contradictory. As a result of the analysis, the examination of the narrations and the findings about the source of the erroneous narrations reveal that the narrator was rapidly dismissed, thus causing a dispute against the pre-existing accusation of lying. If his narrations had not been adequately examined, the claim of lying about him would have been stronger and any evaluations other than laying would have been revealed. However, both the qualify as *thiqa* and the fact that the problem in his narrations originates from someone else indicates that he cannot be a liar. As a result, it is seen that some critics, even if less, disagree with other critics about the narrators who are described as lying. The reasons for the contradictory evaluations about narrators is related to the *ijtihad* and different times and places. Considering the agreed evaluation rate, it should be stated that *jarh-ta'dil* activities have a consistent appearance.

Keywords: Hadith, *Rijal* criticism, Alleging of trustworthy, Alleging of being liar, Contradictory.

Giriş

Şahit isteme, yemin ettirme gibi faaliyetler üzerinden râvînin sorguya çekilmesi ile başlayan rical tenkidi, hicrî II. ve III. asırda hızlı bir telifât sürecini yaşamıştır. Akabinde IV. asırdan sonra, ilk üç asırda oluşan rical tenkit değerlendirmelerinden de istifade edilmiş böylelikle kapsamlı eserler oluşturulmuştur. Tüm bunlar yapılırken âlimlerin bilgiyi edinmek için rihleler yapmak ya da elde edilmek istenen kitabın çoğaltılmasının maliyeti, yazı malzemesinin temini, sahip olunan kitabın muhafazası gibi pek çok zahmete katlanmaları gerekmektedir. Bilgi ve telekomünikasyon çağı olarak içinde bulunduğumuz dönemse bilgiye ulaşma noktasında muazzam imkanlar sunmakta ve akabinde elde edilen verilerin işlenmesi ile rical tenkit saharlarında daha bütüncül bakışlı ürünlerin ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır.

Rical tenkit tarihinin kronolojik seyrine genel hatlarıyla bakıldığında râvîlerle ilgili değerlendirmelerin; coğrafya, yaşanan dönem, rihlelerin yönü, rihle sonucu telifâtta bulunan münekkidin ilim halkası kurması ya da böyle bir halkaya sahip olmaması, eserinin mütedâvel hale gelmesi, rical bilgisine sahip olan kişinin ilim merkezleri olan şehirlerde bulunup-bulunmaması ya da rical tenkidinde muteber kişi olup-olmaması gibi durumların bilginin herkes tarafından bilinir olmasına etki eden temel faktörler olduğu görülecektir. Yine buradan hareketle mütedâvel

hale gelen bilginin genel kabul görmesi, daha az yayılan veya yayılmamış bilginin ise ihmal edilmiş bir bilgi olması olasıdır. Bu durumlar herhangi bir râvî hakkında var olan değerlendirmeler arasında çelişkiler de doğurabilmiştir. Bu çelişkilerin anlaşılmasında yukarıdaki ifadelerle ilaveten bilgiye ilk sahip olan kişinin müşahedesi, râvî açısından bilgiye sahip olunan dönem (ihtilat öncesi/sonrası, kaynak kitabını koruma/zayi olma durumu) gibi unsurların kolaylaştırıcı bir yönü bulunmaktadır.

Rical tenkit lafızları, cerh sebebini ortaya koyması açısından müfesser ve gayr-ı müfesser olarak iki kısma ayrılır. Herhangi bir râvî hakkında yalancı ya da muhtelit ifadesinin kullanılması hem cerh sebebini hem de râvînin rivayete ehil olup olmamasına dair kanaati ortaya koymaktadır. Çünkü muhtelit râvî, öncesinde güvenilir bir kimseyken arızî bir durum neticesinde zabt ehliyetini kaybetmiştir. Bununla birlikte; zayıf, metruk, la be's ya da terk ettik gibi ifadeler yalnızca râvî hakkındaki hükme işaret etmektedir. Şayet cerh gerekçesini açıklayıcı bir kullanım söz konusu değilse işaret edilen lafızlar râvî hakkındaki hükmü müfesser hale getirmekten uzaktır. Rical tenkit faaliyetleri, hüküm ve kullanılan lafızlar açısından doğrusal bir çizgi şeklinde düşünüldüğünde iki uç noktasını yalancı (kezzâb) ve güvenilir (sikâ) değerlendirmesinin oluşturduğu söylenebilir. Doğrusal çizgiyi resmeden bu ifade aslında herhangi bir râvînin hem tezkib hem de tevsik edilmesinin nadiren karşılaşılabilecek bir durum olacağını da zihinlere getirmektedir. Bu makalenin konusu da yalancılıkla suçlanan rastgele seçilmiş yüz râvînin bu açıdan değerlendirilmesidir. Bir başka ifadeyle haklarında hem yalancılık hem de tevsik ifadesi bulunan râvîler, bu makalede incelenecektir. Bu amaçla İbnü'l-Cevzî'nin *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn* adlı eseri kaynak olarak esas alınmıştır. Bu eserde kizb/vaz' ifadesi ve türevlerinin yer aldığı biyografiler incelenmiş¹ ve öncelikle tezkib/tevsik teâruzunu gösteren bir istatistik oluşturulmuştur. Bu bulgulardan sonra ilgili biyografiler hakkında analizler yapılarak tezkib/tevsik teâruzunun sebepleri ortaya konulmuştur. Buna ilaveten râvî ile ilgili tespit edilen değerlendirmeler de zikredilerek analizler gerçekleştirilmiştir.

Esasında bu konu, cerh-ta'dîl'in teâruzu başlığı altındadır. Cerh-ta'dîl'in teâruzu konusu çeşitli kaynaklarda tartışılmış ve çözüm adına muhtelif öneriler sunulmuştur.² Bu değerlendirmeler tespit ettiğimiz ihtilafın anlaşılması için önemli veriler arasındadır. Ancak biz teâruz için çözüm önermekten ziyade bizzat onun sebeplerini ortaya koymaya gayret edeceğiz. Yaptığımız incelemeler neticesinde makalenin konusu ile ilgili müstakil bir çalışmaya rastlanılmamıştır.³ Buna ilaveten

¹ Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, nşr. Abdullah el-Kâdî Ebu'l-Fidâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1406), 1/14,21,39,40,45,50,51,54,55,62,65,66,67,69,70,73,75,79,83,85,86,87,88,89,90,99,100,103,104,105,107,109,113,114,127,130,131,132,137,140,144,149,155,163,168,169,170,172,174,182,189,205,210,214,215,216,217,220,221,223,227,237,242,244,249,251,268,294,296,301,302,305,308,312,2/5,8,9,10,12,14,15,18,19.

² Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 55. Ayrıca râvîler hakkında dile getirilen tenkitlerin değerlendirmesi için bk.: Selahattin Polat, "Cerh ve Ta'dîl'in Tenkidi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (1985).

³ Konu, kısmî de olsa ele alınmıştır. Bk. İsmail Kurt - Halil İbrahim Turhan, "En Az Bir Münekkit Tarafından Yalancılıkla Tenkit Edilen Hicrî İlk İki Asırdaki Râvîlerin İncelenmesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2021), 200.

yapılacak analiz; râvîler hakkında aktarılan değerlendirmelerin oluşum süreci, bu sürecin eş zamanlı, ardışık ya da tam zıddına cevap niteliğinde olma ihtimalini ortaya koyması açısından önemli noktalara temas edecektir.

1. Tevsik-Tekzib Teâruzunun Oranı

Tevsik-tekzib bağlamında teâruzun boyutunu ortaya koymak üzere yaptığımız çalışmada hem tevsik hem de tekzib ifadesinin net olması gözetilmiştir. Bu durumun birkaç gerekçesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki râvînin zayıf bir ta'dîl ifadesi ya da yalancı sayılmadığına dair bir değerlendirme ile nitelenmesidir. Buna Ahmed b. Muhammed b. El-Hasan el-Mukriu (öl. ?) isimli râvîyi örnek olarak gösterebiliriz. Bu râvî, Ebû'l-Kâsım el-Ezherî (öl. 435/1044) tarafından bir değerlendirmesinde sikâ olmayan bir kişi, bir başka değerlendirmesindeyse yalancı şeklinde değerlendirilmiştir.⁴ Buna karşın Ebû Nuaym el-İsbahânî (öl. 430/1008) onu, zabt eksikliğini gösteren "leyyinu'l-hadis" ifadesi ile nitelemiştir.⁵ Bir başka ifade ile Ebû'l-Kâsım el-Ezherî tarafından vazzâ' şeklinde nitelenen bu râvî, Ebû Nuaym tarafından zayıf bir kimse olarak tanıtılmıştır. Râvîlerin kabul edilebilirlikleri açısından genel olarak sikâ, zayıf, metrûk, vazzâ' şeklinde tasnif edilmesi mümkündür. Dolayısıyla Ebû'l-Kâsım-Ebû Nuaym arasındaki ihtilaf, tevsik-tekzib değil taz'if-tekzib düzlemindedir. Bu ve buna benzer örnekler ise makalemizin dışında kalmaktadır.

Değerlendirmemizde hem tevsik hem de tekzib ifadesinin net olmasının gözetilmesinin ikinci gerekçesi, bir münekkidin herhangi bir râvî hakkında hem tevsik hem de tekzib değerlendirmesi dile getirmesidir. Bir başka ifade ile bizzat münekkidin değerlendirmeleri arasında teâruz bulunmasıdır. Elbette söz konusu münekkit incelediği bir râvî hakkında öncesinde farklı bir kanaate sahip olurken yeni öğrendiği bir bilgi ya da şahit olduğu bir olay üzerinden kanaatini değiştirebilir. ⁶ Bu tabii olmakla birlikte makalemizin konusu dışındadır. Bu duruma, İbn Hibbân'ın (öl. 354/965) Hâlid b. Amr el-Kuraşî es-Sâidî (öl. ?) isimli râvî hakkındaki değerlendirmesi örnek olarak gösterilebilir İbn Mâin'in (öl. 233/848) yalancılıkla nitelediği bu isim, İbn Hibban tarafından hem tevsik hem de cerh edilmiştir.⁷

Bu mülâhazaların ışığı altında tevsik-tekzib teâruzuna dair hazırlanan grafik şu şekilde oluşmuştur:

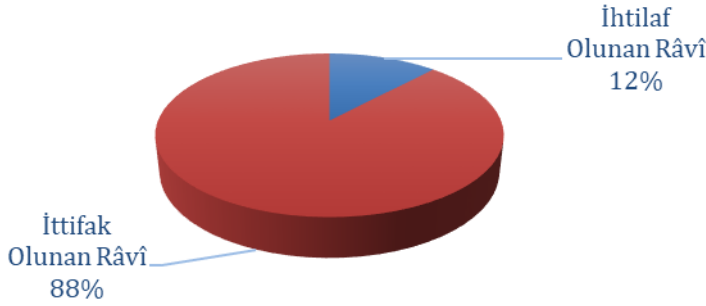
⁴ İbnü'l-Cevzî, ed-Duafâ ve'l-metrûkîn, 1/85.

⁵ Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî Hatîb, *Târîhu medîneti's-selâm ve ahbâru muhaddisihâ zikru kuttâniha'l-ulemâi min gayri ehlihâ ve vâridihâ*, nşr. Beşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422), 6/114.

⁶ Kanaat değişikliğini konu alan bir makale için bk.: Nurullah Agitoğlu, "Hadis Tenkidinde Aceleci Tavır Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/74 (2020), 503-509.

⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, nşr. Muhammed Kâmil el-Kassâr - Muhammed Mutî' el-Hâfız - Büdeyr el-Hâfız (Dimeşk: Mecme'u'l-Luğati'l-'Arabiyye, 1405), 1/60; Ebû Hâtim et-Temimî el-Büstî Muhammed b. Hibbân b. Ahmed İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, nşr. Hamdî Abdülmecid es-Silefî (Riyad: Dâru'l-Sumeyî, 1420), 1/283; Ebû Hâtim et-Temimî el-Büstî Muhammed b. Hibbân b. Ahmed İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, nşr. Muhammed b. Abdülmüid Hân (Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1319/1973), 8/223.

Grafik 1: Tevsik-tekzib teâruzunun oranı

Grafik, öncelikle makaleye konu olan râvîlerden %88'i hakkında tevsik ifadesinin bulunmadığını, dolayısıyla sikâ olmamaları üzerine münekkitlerin ittifak halinde bulunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte herhangi bir râvî hakkında bazı münekkitler onların terk edilmeleri gerektiğine dair kanaat ortaya koyarken bazıları hakkında ise zabt sıfatları ile alakalı çeşitli tenkitler dile getirmişlerdir.⁸

Grafikteki "İhtilaf olunan râvî" kısmı %12'dir. Bu oran, öncelikle yalancılıkla nitelenmiş râvîlerden çok azı hakkında doğrudan tevsik ifadesi kullanıldığını göstermektedir. Bu dilimde yer alan râvîler hakkında dile getirilen değerlendirmelere bakıldığında yine tevsiktense râvînin terk edilmesini ifade eden tenkitlerin baskın olduğu ifade edilmelidir.⁹ Bu durum daha sonra analizine geçeceğimiz teâruzun anlamlandırılması noktasında önemli bir hususiyete sahiptir. Çünkü yalancılıkla nitelenmiş râvîler hakkında dile getirilen bütün değerlendirmeler göz önüne alındığında tevsik ifadelerinin çok az olduğu, râvînin zayıflığına yönelik değerlendirmelerin yer yer kullanıldığı ancak daha da baskın olarak metruk kavramı ile türevlerinin asıl olduğu görülmektedir.

Netice olarak grafik, asgari bir adet olmak üzere kezzâb veya vazzâ' ifadesiyle nitelenen yüz râvînin çok azı hakkında tevsik ifadesinin kullanıldığını göstermektedir. Bu durum rical tenkit faaliyetlerinin büyük bir oranda benzeştiğini ortaya koymaktadır. Bu benzeşmenin muhtemel sebepleri arasında rical bilgisinin otoritesi ve ilgili râvînin rivayetlerine yönelik değerlendirmeler dikkate alındığında isnad-metin analizinin uyumu gibi hususlar yer almaktadır.

Grafikte yer alan %12'lik dilim; teâruz bulunan râvînin adı, tekzib edenler ve tevsik edenler şeklinde şu şekilde tabloya çıkarılmıştır:

⁸ Örneğin İshâk b. İdrîs; Nesâî ve İbnü'l-Cevzî tarafından metruk sayılırken İbn Adî tarafından zayıf sayılmaya yakın denilmek sûretiyle değerlendirilmiştir. Ebû Abdurrahman b. Şuayb Nesâî, *Kitâbu'd-duafâ ve'l-metrûkin*, nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1406/1986), 153; Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürçânî İbn Adî, *el-Kâmil fi dufâ'i'r-ricâl*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd & Ali Muhammed el-Muavviz & Abdülfettah Ebû Sünne (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011), 1/544; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkin*, 1/99.

⁹ Bu duruma İbrahim b. Muhammed b. Ebi Yahyâ el-Eslemî isimli râvî örnek olarak gösterilebilir. Şafîi, Hamdân el-İsbahânî ve İbn Adî'nin tevsik ifadeleriyle değerlendirilen bu râvî birçok münekkit tarafından ya hükmen ya da lafzen metruk bir kimse olarak nitelenmiştir. İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/367.

Tablo 1. %12'lik Dilimin Detaylandırılması

	Râvî adı	Tekzib edenler	Tevsik edenler
1	İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahyâ Ebû İshâk el-Eslemî el-Medenî (öl. 184/801)	Mâlik b. Enes (öl. 179/795) Yahyâ el-Kattân (öl. 198/813) Yahyâ b. Maîn İbnü'l-Cârûd (öl. 307/919-20)	İmam Şâfiî (öl. 204/820) Hamdân b. el-İsbehânî (öl. ?)
2	Ahmed b. Bekr (İbn Bekrûye) Ebû Saîd el-Bâlisî (öl. ?)	Ezdî (öl. 374/985)	İbn Hibbân Sehâvî (öl. 902/1497)
3	İshak b. Bişr b. Muhammed b. Abdullah Ebû Huzeife (öl.206/822)	Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî (öl.) Ebû bekr b. Ebû Şeybe (öl. 235/849) en-Nekkâş (öl. ?)	Muhammed b. Ömer ed-Dârebcerdî (öl. ?)
4	Cafer b. Abdulvahid b. Cafer b. Süleyman el-Kâdî (öl. 258/872)	İbn Hibbân İbn Adî (öl. 365/976) Dârekutnî (öl. 385/995)	Mesleme b. Kâsım (öl. 398/1007) Haliî (öl. 446/1055)
5	Cemi' b. Cümeyr et-Temimî (öl. ?)	İbn Nümeyr (öl. 234/849)	İclî (öl. 261/875)
6	el-Hâris b. İmrân el-Caferî el- Kûfî (öl. ?)	İbn Hibbân	İbn Abdilber (öl. 463/1071)
7	Husayn b. Muharik b. Verkâ Ebû Cünâde (öl. ?)	Dârekutnî	Taberânî (öl. 360/971)
8	Dâvud b. el-Muhabber b. Kah- zem b. Süleyman el-Basrî (öl. 206/821)	İbn Hanbel (öl. 241/855) Salih b. Muahmmmed el-Bağdâdî (öl. ?) İbn Hibbân	İbn Maîn Ebû Dâvud (öl. 275/889) İbn Şâhîn (öl. 385/996)
9	Zekeriya b. Yahyâ Ebû Yahyâ el- Vekkâr el-Msırî (öl. 254/868)	Salih el-Cezere (öl. 293/906) İbn Adî	İbn Hibbân Sehâvî
10	Selm b. Abdurrahman en-Nehâf (öl. ?)	İbnü'l-Cevzî	İbn Maîn İclî Ebû Hatim (öl. 277/890) Dârekutnî
11	Süleyman b. Ahmed ed-Dimeşkî el-Vâsitî (öl. 204/820)	İbn Maîn Salih el-Cezere	Abdân (öl. 306/918)
12	Süleyman b. Dâvud eş-Şâzekûnî el-Basrî (ö 236/851)	İbn Maîn İbn Hanbel Salih el-Cezere	İbn Hibbân

Tabloya genel hatları üzerinden bakıldığında birkaç hususun ön plana çıktığı görülecektir. Bunlardan ilki, tabloda yer alan râvîlerden herhangi birini tekzip eden isimlerin sayısal üstünlüğüdür. Buna karşın tevsikte bulunan kişiler daha azdır. Ön plana çıkan ikinci husus ise yine tekzip eden kimselerin ricâl ilminde daha meşhur, kanaatleri de daha fazla dikkate alınan kimseler olmasıdır. Bununla birlikte hem tevsik eden hem de tekzip edenler arasında ortak münekkitlerin de bulunduğu ifade edilmelidir. Bu duruma İbn Maîn, Dârektunî örnek olarak gösterilebilir.

Tevsik-tekzip bağlamındaki ihtilafın anlamlandırılması, tablonun daha analitik bir bakış açısıyla ele alınarak detaylı bir şekilde incelenmesine bağlıdır. Böylelikle ihtilafın muhtemel sebepleri ortaya konulacaktır. Bu sebeple bir sonraki aşamada tabloda yer alan râvîlerle ilgili analizler yapılacaktır.

2. Teâruzun Anlamlandırılması

Tespitlerimize göre tevsik-tekzip teâruzu, şu şartlar altında oluşmuştur: İlgili kişi ile uzun süre beraber olma, tenkitte aşırılık, tenkitte bulunan kişinin münekkit olarak kabul edilip-edilmemesi, rihle sürecinin ilmî kazanıma olası menfi etkisi, râvînin yaşam öyküsü, tenkidin kapsamı. Şimdi zikrettiğimiz hususlar örnekler üzerinden daha yakından incelenecektir.

2.1. Ders Halkasında Bulunmak

Râvîler hakkındaki değerlendirmeler çeşitli yollarla elde edilebilmektedir. Bu noktada ilgili kişi ile aynı ortamı paylaşmak önemli bir ayrıcalığa sahiptir. Bu paylaşım kısa süreli olabileceği gibi uzun süreli de olabilir. Herhangi bir hocanın öğrencisi olmak ya da aynı memlekette yaşamak uzun süreli beraberliğe örnektir. Bu şekildeki beraberlik, kişiler hakkında daha detaylı değerlendirmelere sahip olma imkânı sunmasından dolayı yer yer münekkitlerin vurgu yaptığı husus olmuştur.¹⁰ Bir başka ifadeyle bu yakınlık, uzun bir birliktelik sunmasından dolayı, tenkide konu olan râvînin tenkitte bulunacak kişi tarafından daha detaylı tanınmasını sağlayacaktır. Bu durum da böyle bir imkâna sahip olmayan kişinin yapacağı değerlendirmeyle ihtilafı doğurabilmektedir. Böylesi bir ihtilaf İbrahim b. Muhammed (öl. 184/801) isimli râvî hakkında mevcut olup İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin değerlendirmeleri bu bağlamda incelenecektir.

İbrahim hakkında dile getirilen değerlendirme lafızları dört ana başlıkta toplanabilir. Bunlar: kezzâb¹¹, metruk¹², sikâ¹³ ve müdellis'tir.¹⁴ Bu başlıklardan ilk ikisi, râvînin hükmen terk edilmesi gerektiğini ifade etmesi açısından benzerlik taşımakta

¹⁰ Mehmet Eren, "Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve İlk Kaynakları-II", *Dinî Araştırmalar* 3/7 (2000), 56.

¹¹ İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, 1/51; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb* (Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifî'n-Nizâmiyyeti, 1325/1907), 2/186; Ebû Abdullah Alâuddin Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, nşr. Âdil b. Muhammed & Üsâme b. İbrahim (Kahire: el-Fârûk el-Hadîsiyye li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1422), 1/287.

¹² İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/354,356; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, 1/51; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 1/286; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, nşr. Muhammed Avvâme (Haleb: Dâru'r-Reşîd, 1411), 93.

¹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/367.

¹⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebîr*, nşr. Abdülmü'tî Emin Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/63.

olup İbrahim hakkındaki kanaatlerin genelini oluşturmaktadır. Rical tenkit uygulamaları dikkate alındığında bu hüküm genel kabul görmüştür. Ancak İmam Şafîî yaptığı değerlendirmesiyle söz konusu hükme, daha özeldede adı geçen râvînin yalancı şeklinde nitelenmesine karşı gelmektedir. İmam Şafîî'nin bu kanaati, İbrahim hakkında tespit edilen ilk yalancı suçlaması ile birlikte değerlendirilecektir. Bu noktada incelemelerimiz, İmam Malik'in tekzibi ile İmam Şafîî'nin tevsikine daha yakından bakılması gerektiğini göstermektedir. Tekzib-tevsik teâruzu bağlamında, ilk değerlendirmelere yoğunlaşılmasını gerekli kılan bir başka unsur ise cerh gerekçesi barındırmayan yani müfesser olmayan değerlendirmelerin, önceki münekkitleri takip etmekten ibaret olması ihtimalini taşımasıdır.¹⁵

Malik b. Enes, İbrahim b. Muhammed'i açık bir şekilde kezzâb ifadesiyle değerlendirmektedir.¹⁶ İbnü'l-Mübârek'e (öl. 181/797) de İbrahim'i niçin terk ettiği sorulmuştur. O, cevap olarak İbrahim'i hem aşırı kaderî olduğu hem de tedlise başvurduğu gerekçesiyle terk ettiğini ifade etmiştir.¹⁷ İbrahim'in yalancı olmasına dair iddia İbnü'l-Medinî'nin (öl. 234/848-9) hocası olan Bişr b. Mufaddal (öl. 187/803 [?]) tarafından da Medineli alimlere sorulmak suretiyle araştırılmış ve onlar da İbrahim'in yalancı bir kimse olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁸

İbrahim hakkındaki tevsik iddiasıysa İmam Şafîî ve Hamdân el-İsbahânî'ye aittir. İbn Adî'ninse, İbrahim'i doğrudan tevsik etmese de hadislerinde problem görmediğine dair değerlendirmesi, hakkındaki tevsik iddiasını destekleyen önemli bir husustur.¹⁹ Bu kimselerden İmam Şafîî hem Mâlik'in hem de İbrahim'in talebesidir.²⁰ Bir diğer ifadeyle Malik, akranı olan İbrahim'i tekzib ederken, öğrencisi olan Şafîî onu tevsik etmektedir. Yahyâ el-Kattân ve İbn Maîn'nin de İbrahim hakkında kezzâb ifadesini kullandıkları görülmektedir.²¹ Yine bu münekkitlerin de eleştiriye konu olan râvîyi yalancı sayan isimlerle muasarâtlarının bulunması önemli bir husustur.

İbrahim hakkında dile getirilen yalancılık suçlaması aslında İmam Şafîî'nin duymamış olduğu bir iddia değildir. O, bu duruma rağmen İbrahim'den nakilde bulunmuştur. Rivâyete göre Yahyâ b. Zekeriyya b. Hayve, İmam Şafîî'nin de talebesi olan Rebi'den bizzat Şafîî'den İbrahim'in kaderî olduğuna dair bir ifadesini işitmektedir. Bunun üzerine Şafîî'nin, İbrahim'den nakilde bulunması sebebiyle hayretini dile getiren Yahyâ, Rebi'nin şöyle cevap verdiğini ifade ediyor: Şafîî dedi ki "İbrahim'e göre gökten düşmek yalan söylemekten daha hayırlıdır. O, hadiste sika bir

¹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/255-6. İbn İshâk'ın yalancı sayılmasında Yahyâ b. Said el-Kattân, Vüheyb b. Hâlid, Mâlik b. Enes'in durumu buna örnek olabilir. Rivâyete göre Hişam b. Urve, İbn İshâk hakkında yalancı ifadesini kullanmıştır. Burada zikredilen isimler de İbn İshâk'ı Hişam'ın değerlendirmesi üzerinden yalancı saymışlardır.

¹⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/353.

¹⁷ Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebir*, 1/63.

¹⁸ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî (Haydarabad, 1953), 2/127.

¹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/358, 367.

²⁰ Bilal Aybakan, "Şafîî", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/223.

²¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/356; Ebû'l-Haccâc Cemaleddîn Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzibu'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 2/186.

kimsedir.”²² Şafîî bu ifadesiyle İbrahim hakkındaki yalancılık iddiasını reddetmektedir. Bu noktada İmâm Şafîî'nin niçin böyle davrandığı sorusu daha sonra da gündeme gelmiş olmalı ki İbn Hibban şu ifadeyi kullanma ihtiyacı hissetmiştir: “Şafîî'ye gelince o, küçük yaşlarında, İbrahim ile vakit geçirdi ve daha çocuk iken ondan işittiğini hıfzetti. Âhir ömründe Mısır'a girdiğinde hacimli kitaplar te'lif etmeye başladı ancak yanında kitapları da yoktu. Ekseriyetle hıfzındaki bilgileri eserine koydu ve İbrahim'den nakilde bulundu. Bunu yaparken de künyesini verdi ancak ismini zikretmedi.”²³ İbn Hibbân'ın ifadesi, İmâm Şafîî'nin İbrahim'le mülakatına ışık tutmakla birlikte ondan nakilde bulunmasına açıklık getirecek net bir değerlendirme içermektedir. Ancak aktardığı nakillerde kitaplarının yanında bulunmamasına vurgu yapmak suretiyle hocası İbrahim'in ismini zikretmeksizin künyesi ile yetinmesine dair değerlendirmesi dikkat çekmektedir. Bu ifade iki ana mesaj vermektedir. Bunlardan ilki; Şafîî'nin onun yalancılığına ya çocuk olması ya da daha sonraki yaşlarında ondan uzak kalması sebebiyle vakıf olamama durumudur. İkinci mesajsa, İbrahim hakkındaki değerlendirmelere vâkıf olmasından dolayı -her ne kadar o görüşlere katılmasa da- adını gizleme gayretidir. Bu durum, İbrahim hakkındaki iddiaların, adının gizlenmesini gerektirecek boyutta olduğunu da göstermektedir.

İbrahim'in tedlis yaptığına dair İbnü'l-Mübârek'in değerlendirmesi yukarıda zikredilmişti. Her ne kadar tedlis, çeşitli isimler tarafından uygulansa da o, Şu'be, Hammâd b. Zeyd (öl. 179/795) dahil bazı âlimlere göre yalancılığın kardeşi olarak telakki edilmektedir.²⁴ İmâm Malik'in, İbrahim'i yalancılıkla suçlamasının arka planında tedlisin bulunup bulunmadığı da merak uyandırmaktadır. Ancak bizzat Mâlik'in de tedlisin bir çeşidi olan tesviye tedlisine başvurduğu dile getirilmektedir.²⁵ Dolayısıyla İmâm Mâlik açısından baktığımızda onu yalancı olarak nitelemesinin başka gerekçeleri bulunmalıdır. Son olarak İbrahim hakkında dile getirilen iddialardan bir kısmının da bid'at ehli olmasıyla alakalı olduğunu ifade etmeliyiz. O; Cehmî, Mu'tezilî, Kaderî ve Rafizî gibi ifadelerle değerlendirilmiştir.²⁶

İbrahim'i yalancılıkla niteleyen İmâm Mâlik, onun sika olmadığını hatta dininde de güvenilir sayılmayacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte İbrahim'in, Malik'e küfrettiğine dair bir iddia da zikredilmiştir.²⁷ Bısr'ın sorusu üzerine Medineli alimlerin İbrahim'in yalancılığı hakkında kanaat belirttikleri yukarıda nakledilmişti. Bu kanaatin, sırf Mâlik'i mutlu etmek amacıyla gerçekleşmesinin makul olmadığı iddia olunarak onun yalancılığının sabit olduğu dile getirilmektedir.²⁸ Dolayısıyla Medineli âlimlerin de onun yalancılığı üzerinde ittifak halinde oldukları görülmektedir.

²² İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/357.

²³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/104.

²⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. İbrahim Hamdi el-Medinî, Ebû Abdullah es-Sevrakî, ts., 355,356.

²⁵ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdellesin*, nşr. Âsım b. Abdillâh Karyûtî (Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1983), 23.

²⁶ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Kitâbü't-târîhi'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdulmuîd Hân (Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, ts.), 1/323; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/354, 356; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 2/186.

²⁷ Ebû Amr Ahmed b. Atiyye el-Vekîl, *Neslü'n-nibâl bi mu'cemi'r-ricâl ellezîne terceme lehum fadiletü's-seyh el-Muhaddis Ebû İshâk el-Huveynî* (Mısır: Dâru İbn Abbâs, 1433), 1/126.

²⁸ el-Vekîl, *Neslü'n-nibâl*, 1/126.

İbrahim hakkında ortaya konulan kanaatler, birçok râvînin itikâdî açıdan yoğun bir şekilde tenkide konu edildiği zaman diliminde vuku bulmuştur. Hakkındaki yalancılık iddiası ne kadar önemli ise çeşitli itikâdî mezheplere aidiyeti ile alakalı değerlendirmeler de o derece önemlidir. Bir başka ifadeyle İbrahim, yalancılık ve bid'at ehli olmanın gölgesinde tenkit edilegelmiştir. İmam Şafî'nin, onun kaderî olmasını ikrar etmesi bununla birlikte yalancılığını da reddetmesi hocasını değerlendirmesi açısından mühim bir hususiyettir. Bu noktada adı geçen râvî hakkında münekkitlerin tamamına yakınının terk hükmünü verdiği daha önce de ifade edilmişti. Yahyâ el-Kattân "Onu, kaderî olmasından dolayı değil yalancılığından dolayı terk ettik."²⁹ demek suretiyle, itkâdî aidiyetinin terke mesnet olmadığını ifade etmiş olmaktadır. Bununla birlikte söz konusu ihtilafı anlamak üzere İbn Adî'nin de değerlendirmesine odaklanmak gerekir. Bu minvalde o, öncelikle İbrahim'in hadislerini derinlemesine araştırdığını ancak münker bir rivayetini görmediğini ifade etmektedir. İkinci olarak da rivayetleri arasında tenkide konu olacak nakillerin, kendisinden değil de hocalarından kaynaklandığını dile getirmiştir.³⁰ Onun vurgu yaptığı diğer husus ise yaşça büyük olan İbn Cüreyc (öl. 150/767), Süfyan es-Sevrî (öl. 161/778) gibi isimlerin İbrahim'den nakilde bulunmasıdır. Son olarak da o, Malik'in Muvatta'sından daha hacimli bir Muvatta'ya sahip olduğuna vurgu yapmıştır.³¹

Netice itibariyle İbrahim, münekkitlerin geneli nezdinde metruk bir kimsedir. Terk edilmesinin sebebi olarak hakkındaki yalancılık iddiasının olduğu görülmektedir. Bununla birlikte İbrahim'in yalancılığı dolayısıyla terk edilmesi üzerine bir ittifak oluşmamıştır. Çünkü İbrahim'in öğrencisi olup hakkındaki yalancılık iddiasından haberdar olan İmam Şafî, hocası hakkındaki yalancılık iddiasını açık bir şekilde reddetmektedir. Ancak bu durum münekkitler nezdinde İbrahim hakkındaki hükmü değiştirecek nitelikte olmayıp adı geçen râvî metruk bir kimsedir. Bu örnek, yalancılıkla nitelenen râvî ile yakın temasın teâruza zemin hazırlayan unsurlardan olduğunu göstermektedir.

2.2. Cerh'te Müsrif Davranmak

Tevsik-tekzib teâruzunun sebeplerinden bir başkası da cerhte müsrif davranmaktan kaynaklanmaktadır. Bu durum; münekkidin incelediği râvî hakkında katı davranmasını ve onu, hak etmediği bir şekilde değerlendirmesini ifade etmektedir. Meşrep farklılığı³², râvîlerin davranışlarının cerh sebebi olarak telakki edilmesindeki farklılıklar³³ gibi unsurlar tenkitte aşırılığın muhtemel örnekleri arasında yer almaktadır.

İbn Hibbân ve Ezdî'nin, Ahmed b. Bekr Ebû Saîd el-Bâlisî isimli râvî

²⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/102.

³⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/358.

³¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/367.

³² İtikâdî farklılık bağlamında Cüzcânî'nin yaptığı tenkitlerin sayısal dağılımı için bk.: Mohammad Yusuf Mohammad İsmail, *Ebû İshâk el-Cüzcânî (259/873) ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 103.

³³ Bu konudaki bir örnek için bk.: Veysel Özdemir, "Cerh Ta'dîl İlminde Müteşeddit ve Mütesâhil Âlimler ve Uygulamalarında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2014), 149.

hakkındaki değerlendirmeleri bir teâruz sebebi olarak tenkitte müsrif davranmaya güzel bir örnektir. Ahmed b. Bekr el-Bâlisî hakkında tespit edebildiğimiz ilk değerlendirme İbn Hibbân'a aittir. Bu durum onun cerh-ta'dîl metodolojisi açısından kayda değer bir husustur. Çünkü İbn Hibbân'ın tadilde müsamahakâr davrandığı ve incelediği râvînin cerhini gerektiren güçlü bir gerekçeye sahip değilse o râvîyi cerh etmediği ifade edilmektedir.³⁴ Dolayısıyla el-Bâlisî'nin, İbn Hibbân'dan önceki münekkitler nezdinde tenkide konu olmadığı görülmektedir.³⁵ Aynı şekilde tevsik edilmesini engelleyecek bir kusur da tespit etmediği anlaşılmaktadır. Böylelikle o, Ahmed b. Bekr el-Bâlisî'yi *Kitâbu's-Sikât'*ına almış ve hatalı rivayetlerde bulunduğunu ifade etmiştir.³⁶ Şu durumda İbn Hibbân, Ahmed'in yalancı olmadığını düşünmekte ancak rivayetlerinde de kendi metodolojisi çerçevesinde hoş görülebilir zabt kusurlarına sahip olduğuna kanaat getirmektedir. Ahmed b. Bekr el-Bâlisî hakkında tespit edebildiğimiz ilk değerlendirmenin İbn Hibbân'a ait olması yukarıda işaret ettiğimiz metodu çerçevesinde önemli bir husustur. Çünkü bu durum onun, Ahmed hakkında potansiyel bir müsamaha ile hüküm verme ihtimalini gündeme getirmektedir. Bir başka ifadeyle şayet İbn Hibbân öncesi herhangi bir münekkidin adı geçen râvî hakkında olumsuz kanaati olsa ve İbn Hibbân o değerlendirmeyi görseydi muhtemelen tevsike dair kanaat belirtmekte tereddüt edecekti.

İbn Hibbân'a karşın Ezdî; adı geçen râvîyi açık bir şekilde hadis uydurmakla suçlamaktadır.³⁷ Malumu olduğu üzere Ezdî de tenkitlerinde insafsızlık yaptığı gerekçesiyle birçok alim tarafından eleştirilmiştir.³⁸ Bu râvî özelinde tevsik-tekzib teâruzuna rical tenkit metodolojileri dikkate alındığında bizzat kendileri tenkide konu olan iki münekkit sebep olmuştur. Bu teâruzun anlaşılması için Ahmed hakkında diğer münekkitlerin değerlendirmelerine de bakmak faydalı olacaktır.

Ahmed b. Bekr hakkındaki incelemelerimiz, adı geçen râvî ile ilgili kısıtlı sayıda değerlendirme bulunduğunu göstermektedir. Bu değerlendirmelerden birinde İbn Adî, adı geçen râvînin hem zayıf bir kimse olduğuna hem de teferrüt ettiğine dair ifadeler kullanmaktadır.³⁹ Aynı şekilde Dârekutnî de "başkası ondan daha sebttir" ifadesi kullanmak suretiyle Ahmed'i, başka bir râvî üzerinden değerlendirmiştir.⁴⁰ Ona göre Ahmed'in daha az sebt olması aslında onun adalet sıfatına sahip olduğunu kabul ettiği ancak zabt sıfatıyla ilgili şüpheleri bulunduğunu da hissettirmiştir. Daha sonraki süreçte İbn Kutluboğa'nın (öl. 879/1474) sikâ bir kimse olarak kabul ettiği⁴¹ Ahmed, İbn Hacer tarafından da "Sahih senetli, mevzu rivayeti var"⁴² ifadesiyle

³⁴ Mehmet Ali Sönmez, "İbn Hibbân", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/63.

³⁵ Vefat tarihini tespit edemediğimiz el-Bâlisî, 208 vefat tarihli Muhammed b. Musab el-Kurkūsânî'den nakilde bulunmuştur. İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/309.

³⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, 8/51.

³⁷ İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, 1/66.

³⁸ Ezdî'nin tenkitlerinde insafsız davrandığına dair 62 nolu dipnota bk. Abdullah Karahan, "İbn Hazm'ın Râvî Tenkidinde Eleştirilen Yönlerinin Onun Tenkitçi Kimliğine Etkisi -el-Muhallâ Çerçevesinde Değerlendirme-", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2007), 131-132.

³⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/308, 3/430.

⁴⁰ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, nşr. Abdülfettâh Ebû Guddê (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1423), 1/411.

⁴¹ Zeynüddin Kasım b. Kutluboğa el-Hanefî, *es-Sikât mimmen lem yekau fi'l-kütübî's-sikât*, nşr. Şâvî b. Muhammed b. Sâlim Âli Numan (Sana: Merkezü'n-Nu'mân, 1432), 1/34.

⁴² İbn Hacer, *Lisân*, 1/411.

nitelenmiştir.

Ahmed b. Bekr el-Bâlisî hakkında sika ifadesinin bulunması, zabt kusuruna vurgu yapılması ve analitik bir metotla inceleme yapan İbn Adî'nin yalancılığına işaretle bulunmaksızın onun için zayıf lafzını tercih etmesi beraberce düşünüldüğünde adı geçen râvînin adalet sıfatından ziyade zabtı ile alakalı problemlere sahip olmasının daha makul bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumu pekiştiren bir başka unsur ise Ezdî'nin iddiasına destek verecek erken döneme ait herhangi bir değerlendirmenin bulunmaması, buna ilaveten onun tenkitte eleştiri yöneltilen tutumudur. Bir başka ifadeyle tenkitteki aşırılığdır. Bu durum Ezdî'nin Ahmed b. Bekr el-Bâlisî hakkındaki değerlendirmesinin akabinde muasır bir yazar tarafından "âdeti olduğu üzere abarttı" ifadesiyle dile getirilmektedir.⁴³ Bu değerlendirmeler var olan teâruzun tenkitteki aşırılıktan kaynaklandığına işaret etmektedir.

2.3. Değerlendirmede Bulunanın Tenkit Ehliyeti

Ebû Huzeyfe İshak b. Bişr b. Muhammed b. Abdullah, münekkitlerin geneli tarafından yalancı ve metruk bir kişi olarak kabul edilmiştir.⁴⁴ Tespitlerimize göre Ebû Huzeyfe hakkındaki kezzâb ifadesi Ali b. el-Medinî'ye aittir. Buna karşın Muhammed b. Ömer ed-Dârebcirdî'nin Ebû Huzeyfe'yi sikâ ifadesini kullanmak suretiyle tevsik ettiği görülmektedir.⁴⁵ Bu ihtilafı anlamlandırabilmek, değerlendirmeleri zikredilen her iki ismin İshâk ile bağlantısını ve Muhammed b. Ömer ed-Dârebcirdî'nin tenkitçiliğinin ortaya konulmasıyla bağlantılıdır.

Ali b. el-Medinî'nin oğlunun aktardığına göre babası, Ebû Huzeyfe hakkında kezzâb ifadesini kullanmıştır. Rivayete göre yalancılığının tespiti, adı geçen râvînin kendisi doğmadan önce vefat etmiş olan İbn Tavus'tan nakilde bulunmasının ortaya çıkmasıyla alakalıdır.⁴⁶ Bu durum aslında İbnü'l-Medinî'nin ricâl bilgisini kullanmak suretiyle Ebû Huzeyfe'nin yalancılığını ortaya koyduğunu göstermektedir. Ebû Huzeyfe'yi tevsik eden Muhammed b. Ömer ed-Dârebcirdî ile ilgili yeterli derecede bilgi bulunmamaktadır. Ancak Zehebî, onun adı geçen râvîyi tevsik etmede tek kaldığını ve değerlendirmesinin dikkate alınmayacağını ifade etmektedir. O, bir başka ifadeinde de "Bu adamın tevsiki gönle ferahlık vermez" demektedir.⁴⁷ Aynı şekilde İbn Hacer de Ebû Huzeyfe'yi tevsik etmede teferrütte bulunduğu ve adı geçen râvînin hüküm açısından durumunun ortada olmasından dolayı Dârebcirdî'nin söz konusu tevsikine itibar edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁸

⁴³ el-Vekîl, *Neslü'n-nibâl*, 1/101.

⁴⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/146; Ebü'l Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, nşr. Abdurrahîm Muhammed el-Kaşkarî (Medine: Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1304), 1/257; Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdî'r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/184; Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *el-Muğni fi'd-duafâ*, nşr. Nureddin İtr, ts., 1/69; İbn Hacer, *Lisân*, 2/45, 46.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî ez-Zehabî, *Siyerü 'Âlâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut v. dğr. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 9/478.

⁴⁶ Hatîb, *Târihu Bağdâd*, 7/338.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993), 14/49; Zehebî, *es-Siyer*, 9/478.

⁴⁸ İbn Hacer, *Lisân*, 2/45.

Netice itibariyle Muhammed b. Ömer ed-Dârebcirdî tevsike dair bir değerlendirme ifadesi dile getirmek suretiyle Ali b. el-Medinî ile teâruza sebep olmuştur. Onun değerlendirmesinin gerçekte hangi gözlem ya da esasa dayandığını bilmemekle birlikte rical bilgisine vakıf olmaması, kendisine isnat edilen başka değerlendirmelerin de bulunmaması dikkate alındığında münekkit olmadığı ifade edilebilir. Dolayısıyla kişinin meslekî olarak münekkit olması ya da olmaması bu râvî hakkındaki teâruzun başlıca sebebidir.

2.4. Rıhle Sürecinin Tenkide Menfi Etkisi

Tevsik-Tekzib teâruzunun görüldüğü bir başka husus da bilgiye ulaşmak üzere yapılan rıhle ve rıhle sürecidir. Mesleme b. Kâsım el-Endelüsî'nin Iraklı bir râvî hakkındaki kanaatinde yine Bağdat'lı olan Dârekutnî ile teâruz halinde olması rıhle süreciyle ilişkilendirilebilir.

258/872 yılında vefat eden Iraklı Cafer b. Abdulvahid b. Cafer b. Süleyman el-Kâdî adlı râvî Dârekutnî tarafından açık bir şekilde "kezzâb" ifadesiyle değerlendirilmiştir.⁴⁹ Dârekutnî öncesi münekkitlerden Ebû Zür'a (öl. 264/878); Cafer'in asılsız rivayetlerde bulunduğunu, İbn Hibbân; rivayetleri bilinçli bir şekilde kalb ettiğini, İbn Adî de hadis uydurmakla itham edildiğini ve hadis hırsızlığı yaptığını ifade etmektedir.⁵⁰ Bu isimlerden farklı olarak Mesleme b. Kâsım ise onu sikâ bir kimse olarak değerlendirmiştir.⁵¹

Endülüslü bir münekkit olan Mesleme, İslam dünyasının doğusuna yani hareket noktası Endülüs olmak üzere Kayrevan, Mısır, Mekke, Yemen, Irak, Bağdad, Basra Vâsıt gibi bölgelere rıhle gerçekleştirmiştir. Rıhle sonrasındaysa Endülüs dönüşünde gözlerini kaybettiği ifade edilmiştir.⁵² Şu durumda Mesleme'nin teâruza sebep olması ile ilgili birkaç ihtimal dile getirilebilir. Bunlardan ilki, Bağdat'ta ilim aldığı kimselerden mütedâvel kaynaklara geçmemiş bilgi alma olasılığıdır. Bir diğeri de ilim yolculuğu sürecinde bilgi alışverişinde ya da onu muhafaza etmede hata yapma ihtimalidir. Gözlerini kaybetmesi, bu sürecin sonunda bir zabt noksanlığı yaşadığını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde bir yabancı olarak Bağdat'ta ilim aldığı kimseler de teâruzun muhtemel sebepleri arasındadır.

Netice olarak ilk dönemlerde bölgesel ilim alışverişinin temel vasıtalarından biri olan rıhlelerin meşakkatli yolculuklar olduğu ifade edilmelidir. Mesleme örneğinde görüldüğü üzere hareket noktası ile hedef memleketler arasındaki mesafelelerin çok fazla olması söz konusu meşakkati daha da artırmaktadır. Dolayısıyla bu durumun hem bilgiyi toplama hem de muhafaza etmeye etki edebilecek şartlara sahip olması söz konusudur.

2.5. Râvînin Yaşam Öyküsü

İncelememize konu olan râvîler hakkındaki değerlendirmeler

⁴⁹ Dârekutnî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, 1/261.

⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, 1/172; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/253; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/399.

⁵¹ İbn Hacer, *Lisân*, 2/118.

⁵² İbn Hacer, *Lisân*, 8/61.

karşılaştırıldığında râvînin yaşam öyküsünün de teâruza sebep olabileceği görülmektedir. Elbette bu öyküsüne dair haberin elde edilmesi ya da o haberin değerlendirilmesi de söz konusu teâruzun sebepleri arasındadır. Ancak burada, yaşam öyküsünün varlığı başlı başına ön planda bulunmaktadır. Bu noktada Dâvud b. el-Muhabber b. Kahzâm el-Basrî ve Süleyman b. Dâvud eş-Şâzekûnî tespit edebildiğimiz örneklerdir.

Dâvud b. el-Muhabber b. Kahzâm, İbn Hanbel tarafından yalancılıkla suçlanmıştı. O, Dâvud hakkında hem kezzâb ifadesini kullanmış hem de onu hadis bilmemekle nitelemiştir.⁵³ Buna karşın İbn Maîn, Dâvud'un ilmî açıdan yaşadığı süreci anlamamıza katkı sunacak değerlendirmeler yapmıştır. Bir rivayete göre İbn Maîn tarafından övgüye mazhar olan Dâvud, hadis ilmini bırakmış ve Mu'tezilî bir çevreye dâhil olmuştur. Bu değişim Dâvud'un düşüncelerinde bozulmalar meydana getirmiştir. İbn Maîn'den aktarılan bir başka değerlendirmeye göreyse Dâvud, sikâ bir kimsedir.⁵⁴ Ancak o, Abadân bölgesinde tasavvuf ehli kimselerle arkadaşlık etmiştir.⁵⁵ İbn Maîn'nin bu ifadeleri, Dâvud'un yalancı olmadığı, bununla birlikte hadis ilmini terk ettiğine dair açıklama yapma zarureti hissettiğine işaret etmektedir. Bir başka değerlendirmesinde ise yaşlandığında ilim taliplerinin kendisinden hadis dinlemek üzere geldiğini, onun da sikâ bir kimse olmakla birlikte çokça hata yaptığı ve tashifte bulunduğunu ifade etmektedir.⁵⁶

Dâvud'un aklın fazileti hakkında bir kitap yazdığı ve bu kitap sebebiyle hadis uydurma dahil birçok münekkit tarafından çeşitli gerekçelerle ciddi bir şekilde eleştirildiği görülmektedir. Ancak ona yönelik eleştiri yapanlardan biri olan Dârekutnî, bu kitabı kendisinin değil Meysere b. Abdirabbih (öl. ?) isimli kimsenin uydurduğunu sonra da Dâvud'un söz konusu kitaptaki rivayetleri ondan çaldığı ve Meysere'nin senetleri dışında farklı senetleri eklediğini iddia etmektedir.⁵⁷ Dârekutnî'nin bu ifadesi, onun hadis uydurmadığını ancak hadis hırsızlığı yaptığını göstermektedir. Bu noktada İbn Adî'nin de Dâvud hakkındaki değerlendirmesini daha yakından görmek faydalı olacaktır. İbn Adî söz konusu kitabın yazarı olarak Dâvud'u işaret etmiş ve bu kitaptaki rivayetlerin tamamına yakınının gayr-ı mahfuz yani bilinir olmadığını ifade etmiştir. Söz konusu eser dışında ise sâlih rivayetleri bulunduğunu buna ilaveten İbn Maîn'in ifadesine atıfta bulunarak adı geçen râvînin çokça hata yapan sadûk bir kimse olduğunu vurgulamıştır.⁵⁸ Şu durumda Dâvud, Dârekutnî tarafından adalet, İbn Adî tarafından da zabt sıfatı üzerinden eleştirilmiştir.

Dâvud hakkında İbn Maîn-İbn Hanbel teâruzuna tekrardan dönecek olursak her ikisinin de onun terk edilmesi noktasında hemfikir oldukları dile getirilebilir. Bununla birlikte İbn Maîn'in, Dâvud'u takip ettiği ve rivayetlerindeki problemlerin

⁵³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî İbn Hanbel, *Kitabu'l-ilel ve ma'rifetü'r-ricâl*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas (Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422), 1/388; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/356.

⁵⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî İbn Maîn, *Târihu Yahyâ b. Maîn*, nşr. Ahmed Muhammed Nur Seyf (Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, ts.), 4/388.

⁵⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 8/445.

⁵⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 8/445-6.

⁵⁷ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 2/20.

⁵⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/574.

yaşadığı süreç dikkate alındığında zabtından kaynaklanan hatalar şeklinde nitelendiği ifade edilmelidir. Buna karşın adı geçen râvî, İbn Hanbel tarafından değerlendirilirken onun; Mu'tezileden olması, aklın faziletiyle ilgili bir eserin bulunması ve İbn Adî'nin de ifadesiyle hatırı sayılır bir şekilde gayr-ı mahfuz yani bilinir olmayan nakillerde bulunması yalancı olarak nitelendirilmesini sağlamıştır.

Hafızasının kuvvetiyle meşhur olan Süleyman b. Dâvud eş-Şazekûnî birçok münekkit tarafından ağır bir şekilde cerh edilmiştir. Bunlar içerisinde açık bir ifadeyle yalancılığına vurguda bulunan İbn Maîn ve İbn Hanbel ön plana çıkmaktadır. İbn Maîn onu "Allah'ın düşmanı, kezzâb, hadis uyduruyor"⁵⁹ ifadeleri ile nitelerken, İbn Hanbel'se onun hakkında "yalan söylüyor"⁶⁰ demeyi tercih etmiştir. Buna karşın İbn Hibbân'nın da söz konusu râvîye *Sikât*'ında yer verdiğini görmekteyiz.⁶¹ Her ne kadar İbn Hibbân'ın, onu *Sikât*'ına almasının gerekçesini ortaya koyacak bir ifadesini göremesek de Abdân bu konuda analiz yapılmasını mümkün kılacak değerlendirme aktarmıştır.

Abdân el-Ahvâzî "Şâzekûnî'yi itham etmek mi? Allah korusun. Onun kitapları kayboldu da hafızasından nakilde bulundu ve hata etti" şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.⁶² O, bu ifadesiyle Şâzekûnî'nin yalancı olmadığını, yalancılığına dayanak olarak kabul edilen durumunun kitaplarını koruyamamasından kaynaklandığını ifade etmiş olmaktadır. Abdân'ın bu görüşünü İbn Adî de kabul ederek benzer bir değerlendirme yapmıştır.⁶³

Şâzekûnî hakkındaki değerlendirmeler arasında yer alan teâruzun, râvînin yaşadığı süreçle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Abdân ve İbn Adî'nin kanaatleri söz konusu teâruzun giderilmesinden uzak olup başka bir probleme sebep olmaktadır. Çünkü Şâzekûnî, yalancılıkla suçlanmasının yanında bir kısım münekkitler tarafından da yaşadığı bölgede hafızası en güçlü kimseler arasında zikredilmektedir. Bu görüş dikkate alındığında rivayetlerindeki problemin zabt noksanlığından değil yalancılıktan kaynaklanma iddiasının güçlü bir tez olduğu dile getirilebilir. İbn Maîn'in "Allah düşmanı" gibi ağır bir ifade kullanmasının gerekçeleri arasında da hâfız olmakla birlikte yalan söylemesinin bulunması varsayılabilir. Netice itibarıyla Abdân'ın değerlendirmeleri kabul edildiğinde, râvînin yaşadığı sürece vukufiyetin, teâruzun oluşmasına sebep olan farklı bir değerlendirmeye kapı araladığı görülecektir.

2.6. Tenkidin Kapsamı

Gerçekleştirilen tenkidin kapsamındaki farklılık da ilgili râvî hakkında birbiri ile çelişen yani muteâriz tenkitlerin görülmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda İbn Hibbân ve Sâlih el-Cezere'nin Zakeriya b. Yahyâ el-Mısırî (öl. 254/868) hakkındaki değerlendirmeleri analiz edilecektir.

⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 4/115.

⁶⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî İbn Hanbel, *Suâlâtü Ebi Bekr el-Esrem li'l-İmâmi'l-Kebîr fi'l-cerhi ve't-ta'dil ve ileli'l-hadis*, nşr. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî (Kâhire: el-Fârûk el-Hadisîyye li't-Tiba'ati ve'n-Neşr, 1428), 135.

⁶¹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, 8/279.

⁶² İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/300.

⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/305.

İbn Hibbân, adı geçen râvîyi *Sikât*'na almış ve rivayetlerinde hata ve muhalefet bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁴ İbn Hibbân'a göre Zekeriya, zabt kusurlarına sahip sikâ bir râvîdir. Dolayısıyla o yalancı bir kimse değildir. İbn Adî'nin hocaları arasında yer alan Sâlih el-Cezere ise "büyük yalancı kimselerdendir" ifadesini kullanmak suretiyle Zekeriya'nın yalancılığına vurgu yapmıştır.⁶⁵ İbn Hibbân ve Sâlih el-Cezere arasındaki bu teâruzun anlaşılması adına İbn Adî'nin değerlendirmeleri önemli bir açılım sunmaktadır.

İbn Adî, Zekeriya hakkındaki tenkidi yalnızca hocasından aldığı bilgi ya da adı geçen râvînin rivayetleri ile sınırlı tutmamış onun hakkında daha kapsamlı araştırma yapmıştır. Öncelikle o, sarih bir şekilde Zekeriya'nın hadis uydurduğunu ve rivayetleri vasl ettiğini ifade etmektedir.⁶⁶ Buna ilaveten İbn Adî, adı geçen râvînin sâlih bir kimse olup ibadet ve fazilet ehlinen sayıldığını, rivâyetlerinden bir kısmının müstakim bir kısmının ise mevzu yani uydurma olduğunu, aynı zamanda hadis uydurmakla da itham edildiğini ifade etmektedir. Bu noktada İbn Adî, söz konusu ithamın gerekçesini "Çünkü o, sikâ kimselerden mevzu nakil rivâyet ediyor, gerçi sâlih kimseler amellerin faziletleri ile alakalı nakillerde mevzu-bâtıl nakillerde bulunur" ifadesiyle açıklamaktadır.⁶⁷ İbn Adî'nin, Zekeriya hakkında değerlendirmeleri onun daha geniş kapsamlı bir araştırma yaptığını göstermektedir. Şayet böyle yapmasaydı müstakim rivayetleri dikkate alındığında İbn Hibbân'ın değerlendirmesine benzerlik arz eden bir kanaat ortaya koyması kaçınılmazdı. Bir başka ifadeyle İbn Adî'nin aktardığı bilgi karşısında İbn Hibbân'ın daha detaylı bir araştırma yapmadığı anlaşılmaktadır. Aksi durumda onu *Sikât*'ına almaması gerekirdi. İbn Adî'yi daha kapsamlı bir araştırmaya iten sebepler arasında şunlar zikredilebilir: Hakkındaki yalancılık suçlaması, rivayetleri arasında bâtil ve mevzu nakiller bulunması, ait olduğu meşrebi. Zekeriya ile ilgili değerlendirmelerdeki teâruz, râvî hakkında hüküm verilirken tenkidin kapsamının belirleyici bir unsur olduğunu göstermektedir.

Sonuç

İctihadî bir yönü de bulunan rical tenkit değerlendirmeleri doğası gereği birbirine tezat hükümler içerebilmektedir. Bu hükümler, bazen aralarında az fark olan bir karşıtlığa sahipken bazen de tam olarak çelişik hükümler şeklinde gerçekleşmektedir. Aynı râvî hakkında hem tevsikin hem de tekzibin bulunması böyle bir teâruzdur. Bu teâruzun muhtemel sebepleri bulunmakla birlikte gerekçesi açıklanmış ve kabule mâni olmayacak şekilde bir cerhin dikkate alınması alimler nezdinde hâkim olan bir anlayıştır.

Tevsik-tekzib teâruzunun incelendiği bu çalışmada yalancılıkla suçlanmış râvîlerden örneklem olarak alınan kişilerin yalnızca %12'si hakkında bazı münakitler tarafından açık bir tevsik ifadesi kullanıldığı tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle geriye kalan 88 râvîden herhangi biri hakkında sikâ ifadesi kullanılmamıştır. Bu isimler hakkında var olan diğer değerlendirmelere baktığımızda hüküm

⁶⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, 8/253.

⁶⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/174.

⁶⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/174.

⁶⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/176.

açısından râvînin zayıflığına işaret edilen değerlendirmelerin bulunmasıyla birlikte hâkim hükmün râvînin terk edilmelerine yönelik kanaatler olduğu görülmektedir.

İşaret ettiğimiz teâruzun oluşmasına şu hususların sebep olduğu tespit edilmiştir: Tenkide konu olan râvî ile birlikte uzun bir süre geçirmek veya râvîyi yakından tanımak, tenkide aşırı gitme, meslekî olarak ricâl tenkit faaliyetlerinde bulunmama yani münekkit olarak şöhret sahibi olmama, rihle sürecinin meşakkati ve bunun bilgi edinme-muhafaza etme üzerine etkileri, râvînin yaşam öyküsünü oluşturan dinamik süreç, tenkidin kapsamlı olup-olmaması. Çalışmanın daha kapsamlı hale getirilmesiyle birlikte burada zikredilen gerekçelerde artış olması muhtemeldir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Agitoğlu, Nurullah. "Hadis Tenkidinde Aceleci Tavır Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/74 (2020).
- Aybakan, Bilal. "Şafî". *İslam Ansiklopedisi*. 38/223-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Kitâbü't-târîhi'l-kebîr*. thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Dârekutnî, Ebû'l Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*. nşr. Abdurrahîm Muhammed el-Kaşkarî. Medine: Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1304.
- Eren, Mehmet. "Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve İlk Kaynakları-II". *Dinî Araştırmalar* 3/7 (2000), 53-82.
- Hatîb, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu medîneti's-selâm ve ahbâru muhaddisihâ zikru kuttâniha'l-ulemâi min gayri ehlihâ ve vâridihâ*. nşr. Beşâr Avvâd Marûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. thk. İbrahim Hamdi el-Medinî, Ebû Abdullah es-Sevrakî, ts.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî dufâi'r-ricâl*. nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd & Ali Muhammed el-Muavvid & Abdülfettah Ebû Sünne. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî. 9 Cilt. Haydarabad, 1953.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânü'l-mizân*. nşr. Abdülfettâh Ebû Guddê. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1423.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tabakâtü'l-müdellesîn*. nşr. Âsım b. Abdillâh Karyûtî. Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1983.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbu't-tehzîb*. nşr. Muhammed Avvâme. Haleb: Dâru'r-Reşîd, 1411.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbu't-tehzîb*. Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifî'n-Nizâmiyyeti, 1325/1907.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Suâlütu Ebi Bekr el-Esrem li'l-İmâmî'l-Kebîr fi'l-cerhi ve't-ta'dîl ve ileli'l-hadis*. nşr. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî. Kâhire: el-Fârûk el-Hadîsiyye li't-Tıba'ati ve'n-Neşr, 1428.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Kitabu'l-ilel ve ma'rifetü'r-ricâl*. nşr. Vasiyullah b. Muhammed Abbas. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî,

- 1422.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim et-Temîmî el-Büstî Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *Kitâbu's-Sikât*. nşr. Muhammed b. Abdülmuîd Hân. 10 Cilt. Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1319/1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim et-Temîmî el-Büstî Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. nşr. Hamdî Abdülmecid es-Silefî. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Sumeyî, 1420.
- İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî. *Ma'rifetü'r-ricâl*. nşr. Muhammed Kâmil el-Kassâr - Muhammed Mutî' el-Hâfîz - Büdeyr el-Hâfîz. 2 Cilt. Dimeşk: Mecme'u'l-Luğatî'l-'Arabiyye, 1405. <https://islamansiklopedisi.org.tr/merfu>
- İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî. *Târîhu Yahyâ b. Maîn*. nşr. Ahmed Muhammed Nur Seyf. Merkezü'l-Bahsi'l-'İlmî, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*. nşr. Abdullah el-Kâdî Ebu'l-Fidâ. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1406.
- İsmail, Mohammad Yusuf Mohammad. *Ebû İshâk el-Cüzcânî (259/873) ve Ahvâlü'r-Ricâl Adh Eseri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Karahan, Abdullah. "İbn Hazm'ın Râvi Tenkidinde Eleştirilen Yönlerinin Onun Tenkitçi Kimliğine Etkisi -el-Muhallâ Çerçevesinde Değerlendirme-". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2007), 121-152.
- Kasım b. Kutluboga el-Hanefî, Zeynüddin. *es-Sikât mimmen lem yekau fi'l-kütübî's-sikât*. nşr. Şâvî b. Muhammed b. Sâlim Âli Numan. 9 Cilt. Sana: Merkezü'n-Nu'mân, 1432.
- Kurt, İsmail - Turhan, Halil İbrahim. "En Az Bir Münekkit Tarafından Yalancılıkla Tenkit Edilen Hicrî İlk İki Asırdaki Râvîlerin İncelenmesi". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2021), 191-204. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.872493>
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemaleddîn Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf el-Mizzî. *Tezhîbu'l-kemâl fi esmâ'r-ricâl*. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdullah Alâuddin. *İkmâlü tezhîbi'l-kemâl fi esmâ'r-ricâl*. nşr. Âdil b. Muhammed & Üsâme b. İbrahim. 12 Cilt. Kahire: el-Fârûk el-Hadîsiyye li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1422.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman b. Şuayb. *Kitâbu'd-duafâ ve'l-metrûkîn*. nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1406/1986.
- Özdemir, Veysel. "Cerh Ta'dîl İlminde Müteşeddî ve Mütesâhil Âlimler ve Uygulamalarında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2014), 129-175.
- Polat, Selahattin. "Cerh ve Ta'dîl'in Tenkidi". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (1985), 221-248.
- Polat, Selahattin. *Hadis Araştırmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Sönmez, Mehmet Ali. "İbn Hibbân". *İslâm Ansiklopedisi*. 20/63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd. *ed-Duafâu'l-kebîr*. nşr. Abdülmü'tî Emin Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Vekîl, Ebû Amr Ahmed b. Atiyye el-. *Neslü'n-nibâl bi mu'cemi'r-ricâl ellezîne terceme lehum fadîletü's-şeyh el-Muhaddis Ebû İshâk el-Huveynî*. Mısır: Dâru İbn Abbâs, 1433.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-Muğnî fi'd-duafâ*. nşr. Nureddin İtr. 2 Cilt, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdî'r-ricâl*. nşr. Ali Muhammed Bicâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyerü 'Âlâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvut v.dğr. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer

Abdüsselam Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993.